

PhDr. Josef Smolík, Ph.D.

Psychologie terorismu a metafora schodiště

Psychology of Terrorism and the Staircase Metaphor

Vojenské rozhledy, 2015, roč. 24 (56), č. 3, s. 82–101, ISSN 1210-3292 (tištěná verze), ISSN 2336-2995 (on-line).
doi: 10.3849/1210-3292,24.2015.03.082-101

Abstrakt:

Tento článek se zabývá současnou formou terorismu, představuje vybraná témata a diskutuje psychologii terorismu. Představeny jsou také různé formy a typologie současného terorismu, objevující se v rozličných geografických a kulturních prostředích, jež používají pestrou paletu metod a takticko-strategických přístupů. Hlavním cílem tohoto článku je popsat psychologické aspekty terorismu, a to s důrazem na motivaci a skupinovou dynamiku teroristických organizací. Představena je samozřejmě také zmiňovaná metafora schodiště, jež umožňuje konceptní pohled na proces rekrutace teroristů. Článek vychází především z teoretických sociálněpsychologických a politologických poznatků.

Abstract:

The article deals with the contemporary form of terrorism, introduces selected issues and discusses the psychology of terrorism. Various forms and typologies of contemporary terrorism which occurs in different geographical and cultural areas and uses large scale of methods and tactical and strategic approaches are introduced as well.

The main goal of this article is to describe psychological aspects of terrorism with the emphasis on the motivation and group dynamics of terrorist organizations. The staircase metaphor which allows thinking about the process of recruitment of terrorists is introduced as well. The article derives especially from theoretical socio-psychological and political findings.

Klíčová slova:

Terorismus, skupinová dynamika, metafora schodiště.

Keywords:

Terrorism, Group Dynamics, Staircase Metaphor.

Úvod

Teroristické činy se dějí znepokojivě často, jejich intenzita se zvyšuje, stejně jako počet obětí.

Smrt, strach, pocity úzkosti a nejistota, které se šíří prostřednictvím médií, působí na psychiku statisíců nezúčastněných lidí a ovlivňují veřejné mínění (viz [1] [2] [3] [4]). Soudobý terorismus se projevuje v rozličných formách, vyskytuje se v rozdílných geografických a kulturních oblastech a užívá širokou škálu metod i taktických a strategických postupů (např. [5] [6] [7] [8] [2] [9]).

Následující řádky budou diskutovat termín terorismus s důrazem na motivaci a skupinovou dynamiku teroristických skupin a organizací. Představena bude především metafora schodiště F. M. Moghaddama, která umožňuje přemýšlet o procesu rekrutace a kariéry teroristů. Následně bude uvedena i kritika této metafory. Text vychází především z teoretických sociálněpsychologických a politologických poznatků.

Psychologické aspekty terorismu

Lidská bezpečnost se na počátku 21. století dostala do popředí sociálních věd, což bylo důsledkem situace charakteristické opakujícími se teroristickými útoky jednotlivých teroristických skupin či přímo teroristických sítí. Zájem o fenomén terorismu se dostal mj. do popředí mediálního a bezpečnostně-strategického zájmu. Vybrané atributy bezpečnosti začaly být akcentovány sociálními vědami, včetně sociální psychologie, která bezpečnost – či spíše její narušení – vysvětluje relativně jednoduše jako stav, kdy jednotlivci či skupiny si tuto hodnotu uvědomují v případě, kdy se cítí (často subjektivně) ohroženi či kdy jim reálně hrozí nebezpečí (srov. [10] [11]). Pokud se realizují průzkumy veřejného mínění vztahující se k bezpečnostním rizikům pro občany ČR, tak právě terorismus zaujímá jedno z předních míst. Z šetření CVVM z listopadu 2013 vyplynulo, že pro 53 % populace představuje terorismus (skupin i jednotlivců) velkou hrozbu. [12]

Definice a vybrané aspekty terorismu

Většina definic [86] tohoto komplikovaného fenoménu se shoduje na tom, že terorismus je založen na organizovaném, systematickém a účelovém násilí, které je obvykle zaměřené proti nezúčastněným osobám, jejich majetku, s následnou medializací útoku, sdělením požadavků a definování cílů (srov. [4]). Podstatnou dimenzí je právě strach, který ovládá veřejné mínění a napomáhá k dosahování politických, náboženských nebo ideologických cílů ([5] [6]; srov. [8] [13] [14] [15] [16] [3]).

Přirozeným jevem při teroristických útocích je strach o život a úzkost. Zatímco strach je vztažen k předmětu a má konkrétní obsah, úzkost je spíše předtuchou nebezpečí, která je provázena nejistotou a obavami (viz [10]). Strach s jeho psychologickými znaky jdou ruku v ruce s mezinárodním terorismem. Musíme ovšem poukázat na fakt „bipolarity“ tohoto jevu. V posledních letech se jasně ukazuje, že dochází k využívání tohoto fenoménu nejen ze strany teroristických organizací, ale také jako prostředku podporujícího

samotný boj proti mezinárodnímu teroru. Publicita ve spojení s hrozbou přináší v mnoha případech patřičnou argumentaci pro zvýšené investice do zbrojního průmyslu a ospravedlnění aktů agrese ne vždy spojených čistě se zásahy proti teroristickému světu. [3]

Laqueur upozorňuje, že terorismus lze považovat ze strategického hlediska za *asymetrický způsob boje*. [18]

Vhodné je diferencovat mezi státním terorem/terorismem (spojovaným se jmény jako Hitler, Stalin, Mao Ce-tung, Pol Pot ad.) a subverzivním (protistátním) terorismem. Teror je páčán aktérem, jenž je v daný moment a situaci autoritou, na rozdíl od terorismu, který je páčán aktérem, který v daný moment a situaci bojuje proti autoritě. [19]

Podle aktéra terorismu lze tedy provést základní rozdělení na státní terorismus, terorismus vykonávaný státní entitou, přičemž představitelný je i terorismus mezinárodní či ze strany supranacionální instituce nebo organizace, a na nestátní terorismus, tedy terorismus vykonávaný nestátními aktéry a podtypy v podobě substátního a nadstátního terorismu. [20]

Tento rozdíl je patrný mj. ve vnímání některých teroristických uskupení veřejností. [87] McCauley poznamenává, že státní teror byl nejen prvním druhem terorismu, ale zůstává i nadále tím nejnebezpečnějším. [21] Rummel odhaduje, že v průběhu 20. století bylo „zabito státem“ až 170 milionů lidí, nepočítaje 34 milionů mrtvých v bitvách. Většina obětí byla zavražděna vládami svých vlastních států, nebo, lépe řečeno, vládami kontrolujícími území, na němž oběti žily. Rummel také odhaduje 500 000 obětí v důsledku nestátního terorismu, v důsledku akcí teroristických organizací, guerill a podobných uskupení. Z toho podle Rummela vyplývá, že státní teror je závažnějším jevem než terorismus, a to v poměru 260:1. [22]

I přes původ slova „terorismus“ ve vztahu ke státnímu teroru, a i přes jasnou převahu státního teroru nad nestátním, je dnes tento pojem obvykle chápán jako označení terorismu nestátního. [20]

V obecné rovině je teroristické chování takové protiprávní jednání (násilí, vražda apod.), které podle vůle pachatele (pachatelů) směřuje k zastrašení a tím i k následnému ovlivnění jednání subjektů povětšinou fyzicky odlišných od přímých obětí, a to určitým preferovaným způsobem (samu vraždu tedy nepovažujeme za teroristický čin, zatímco smrtelný atentát, sledující specifický záměr, naopak takovým činem je). [3]

I přes značné rozpory a bohaté diskuse se většina autorů v rámci nalézání vhodné a obecně platné definice shodne na tom, že *terorismus zahrnuje použití či hrozbu použití násilí jako prostředku k dosažení určitého efektu v politickém kontextu* [26].

Kriminologové tvrdí, že k charakteristickým znakům teroristických incidentů mj. patří nahodilost (teroristé nejednají podle pravidel války, jsou zákeřní, neuznávají neutralitu, cíle a oběti jsou náhradními objekty pro vyjádření politického poselství), plánování (akce jsou připravovány velmi pečlivě s výběrem místa času a útoku), skupinovitost (jde o organizované skupiny často na úrovni zločinného spolčení) a životnost (organizace přežívají velmi dlouho, často v latentní formě). [27]

Taylor upozorňuje, že část problému s definicí terorismu vyplývá z faktu, že je tento fenomén sociálně a politicky konstruován, což znemožňuje jeho hlubší behaviorální analýzu. To se týká i obtížného odlišení konkrétního chování teroristů a kriminálních struktur, kdy převládá pohled normativní nad přístupy empirickými. To mimo jiné vede k jakési dominanci politické vědy nad jinými obory (včetně sociální psychologie). [28]

Sosnin upozorňuje na komplexnost terorismu a na vliv dalších faktorů a determinant, mezi které řadí například historické, politické, ekonomické, kulturní, sociální a psychologické faktory [29] (srov. [30]).

Většina analýz se zaměřuje na ekonomicko-politické aspekty, nicméně nelze opomíjet ani psychologické faktory, jelikož hlavním cílem teroristických činů je především zapůsobit na psychiku, vyvolat strach, nejistotu a pocit ztráty bezpečí (srov. [31] [29]).

Základní strategií terorismu je především vyvolat mediální zájem a strach u publika, které je šokováno, že oběti jsou náhodně zvolené, stejně jako místo, čas a celková situace. Pocity strachu, nebezpečí a nejistoty jsou umocněny rovněž momentem překvapení, nepředvídatelností teroristického činu, nahodilostí situace (srov. [14] [32]). Psychologický efekt, vyplývající z pocitu ohrožení, může ve společnosti vyvolat změnu postojů a vést ke vzniku krizí na lokálních, státních i mezistátních úrovních. [14] Pro teroristické útoky je rovněž typické, že při velmi nízkých nákladech a počtu zapojených osob dosahují teroristé velkých ničivých účinků s ohromnými psychologickými dopady. [33]

Z psychologické perspektivy – na rozdíl od bezpečnostní – je podstatné, že sekundární účinek teroristických činů je dlouhodobější a zasahuje poměrně velkou část cílové populace, tj. publika. Hlavní cílem je vyvolat tlak mj. na policejní úředníky, vládní orgány atp. [34] [35]

Terorismus můžeme označit za jednu z forem psychologického boje / psychologické války, přičemž je nezbytné diferencovat mezi terorismem obecně, politickým (ultrapracvicovým, ultralevicovým) a dalšími druhy (např. náboženským, etnickým, psychopatologickým ad.), které se od sebe liší cíli, nikoli prostředky (jako jsou např. bombové útoky, únosy, [88] zadržování rukojmích, únosy dopravních prostředků, systematické vraždění, zasílání dopisových bomb, sabotáže, atentáty, sebevražedné atentáty, žhářské útoky či útoky na počítačové sítě) (srov. [5] [20] [8] [31] [2] [37]).

Pokud vyjdeme z respektovaného členění terorismu, které navrhl Post, lze rozdělit politický substátní (subverzívní) terorismus na několik typů: 1) sociálněrevoluční, 2) ultrapravicový, 3) ultralevicový, 4) národně separatistický, 5) nábožensky fundamentalistický a 6) „single-issue“ terorismus (např. za práva zvířat, protipotravinový). [38] Každý typ má vlastní sociálněpsychologickou dynamiku, motivy a ideové zázemí.

Již od 70. let 20. století se psychiatrii, psychologové [89], sociologové, politologové a bezpečnostní analytici snaží poznat i psychologickou podstatu, charakteristiky, projevy i následky teroristických činů (viz [39] [40]). Limitujícím problémem je podle Marthy Crenshaw základní termín, tj. terorismus, který je zásadní překážkou seriózních analýz tohoto fenoménu. [5] Užívání termínu je často polemické a rétorické, což se projevuje v pejorativním označování (zde je uváděna teorie labellingu) pro nelegitimní způsob označení oponentů nežli pro seriózní popis chování. [41] [42]

Lachkar [42] konstatuje známou tezi, že „terorista může pro někoho jiného znamenat bojovníka za svobodu“ (srov. [43] [40]). Wojciechowski tvrdí, že neexistuje jednoduchá, univerzální, společně přijatelná a uplatňovaná definice terorismu. [45]

Přesto existují pokusy o definice terorismu, které jsou často spjaty s politickými procesy a politizací tématu. Příkladem je definice EU (dokument byl schválen Radou EU 27. 12. 2001), kde se za teroristický čin považuje úmyslné jednání, které může poškodit některou zemi nebo mezinárodní organizaci, jestliže je jeho cílem zastrašit obyvatele, nutit některou vládu nebo mezinárodní organizaci k určitému jednání nebo je-li cílem

destabilizovat základní politické, ekonomické nebo společenské struktury některé země či mezinárodní organizace. [46]

Již zmiňovaná Crenshaw tvrdí, že teroristické násilí komunikuje politické poselství, jež vede k ničivým útokům na nepřátelské zdroje (včetně lidských životů), přičemž terorismus také působí na postoje veřejnosti jak v pozitivním, tak v negativním smyslu; na jedné straně získává podporu u sympatizantů, na druhé straně vyvolává strach a nenávisť v publiku, které je vnímáno jako „nepřítel“. [5]

Makariusová v této souvislosti hovoří o tzv. komunikační strategii terorismu, která je celkovým konceptem systematické, realizační a manažerské činnosti radikální skupiny v krátkodobém, střednědobém a dlouhodobém časovém horizontu. Jedná se o public relations skupiny, analýzu práce s médii a celkový způsob obrazu teroristické organizace. Podstatnou součástí celkového plánování v rámci komunikační strategie je poselství, o jehož distribuci primárně usiluje. [19]

Jednotlivé prvky komunikační strategie lze spatřovat například v podobě manifestů (v tištěné či elektronické podobě), vystoupení v médiích (videonahrávky zaslané televizním stanicím), na webových stránkách teroristických organizací, v rozhlasovém vysílání těchto skupin atp.

Dimenze terorismu

Velká část soudobého výzkumu se snaží nalézt odůvodnění terorismu v kombinaci nejrůznějších faktorů mikrosociálního, mezosociálního a makrosociálního charakteru, přičemž se snaží o vysvětlení v kontextu přístupu „rational-choice“ a z hlediska reprezentace zájmů objasnit terorismus právě jako (subjektivně pojímanou) racionální „zbraň slabých“ [90]. [5] [49] [50]

V současnosti neexistuje všeobecně uznávaná a přijímaná typologie či klasifikace tak heterogenního (především z hlediska motivů) fenoménu, jako je terorismus (srov. [9] [14] [2] [37] [50]).

Přesto se část autorů o určité typologizace terorismu snaží, přičemž upozorňují, že samotný fenomén je komplexní a kontroverzní, mj. z důvodu toho, že jednotliví aktéři mohou být charakterizováni v rámci více proměnných. Většinou se uvádí sedm proměnných – příčiny, prostředí, cíle, strategie, prostředky, organizace a participace – které mohou být dále specifikovány pro revoluční versus subrevoluční terorismus (bliže viz [51]).

Komplexnější typologie je uvedena v tabulce č. 1, která shrnuje proměnné, jež jsou předmětem analýzy a klasifikace v rámci těchto proměnných:

Tabulka č. 1: Dimenze terorismu

PROMĚNNÁ	KLASIFIKACE
Počet pachatelů	Jedinec nebo skupina
Sponzorství	Státní – substátní – individuální
Vztah k autoritě	Protistátní – proti establishmentu – separatistický vs. prostátní – pro establishment
Lokalita	Vnitrostátní vs. transnacionální

PROMĚNNÁ	KLASIFIKACE
Vojenský status	Civilní vs. polovojenský – vojenský
Duchovní motivace	Sekulární vs. náboženský
Finanční motivace	Idealistický vs. podnikatelský
Politická ideologie	Ultralevicový vs. ultrapravicový vs. anarchistický
Hierarchická role	Sponzor – lídr – střední management – stoupenci
Ochota zemřít	Sebevražedný vs. nesebevražedný
Cíl	Majetek (včetně dat) vs. jedinci vs. masa lidí
Metody	Bombové útoky, vraždy, únosy / brání rukojmí, masové otravy, znásilňování a jiné (např. bioterorismus, kyberterorismus).

Zdroj: Autor (dle [51])

Individuální a společenská rovina terorismu: psychologické teorie

Crenshaw[5] zdůrazňuje, že studium terorismu musí být organizováno kolem tří otázek: 1) proč se terorismus vyskytuje, 2) jak je proces terorismu realizován, a 3) jaké jsou sociální a politické důsledky (srov. [37]).

Na základě současných debat ohledně terorismu lze konstatovat, že i většina odborných debat se vztahuje především ke dvěma rovinám terorismu: individuální a skupinové. Z odborných diskusí, které se věnují fenoménu terorismu, lze vysledovat některé postřehy, které se zabývají těmito dvěma úrovněmi výzkumu. Dobře tyto diskuse shrnuje Ibáñez, který tvrdí, že:

„logika teroristické akce (stejně jako ostatní jevy lidského chování) je tvořena současně kauzálními vlivy společenské i psychologické povahy. Teroristickou aktivitu nelze objasnit odpovídajícím způsobem, pokud se spokojíme s oddělenými analýzami jejich společenských a psychologických příčin a zapomeneme-li, že kauzální účinek makrosociálních struktur a procesů vždy závisí na způsobu, jakým teroristé vnímají a vykládají společenskou realitu, a že jejich osobní rozhodnutí a záměry jsou formovány jejich společenskými vztahy. Znamená to, že logika terorismu není ve své podstatě sociologickou ani psychologickou, nýbrž je psychosociální logikou, která se zakládá na interakci mezi faktory sociálními a psychologickými“ [52].

Za posledních přibližně 100 let se psychologové terorismem zabývali z mnoha perspektiv, přičemž využívali několika psychologických teorií. První generace psychologů zabývajících se terorismem stavěla především na psychoanalytické tradici. V jejich podání byl terorismus patologickým jevem vyskytujícím se u jedinců s psychologickou deviací či poruchou chování, která má nejčastěji původ v dětství. První myšlenkou bylo, že motivy teroristického jednání jsou zcela nevědomé a vycházejí z nepřátelství k rodičům. Podle druhé myšlenky pak je terorismus produktem dřívějšího týrání či špatného zacházení. [25] V současnosti je terorismus spojován se třemi hypotézami: 1. hypotéza frustrace – agrese (HFA), 2. hypotéza narcistického hněvu (HNH) [91]; a 3. hypotéza negativní identity (HNI) (srov. [51] [25] [84] [9] [53]). Na základě jednotlivých psychologických teorií jsou pak teroristé, resp. ideoví vůdci teroristických organizací označováni za narcistické, paranooidní či sociopatické osobnosti. [9]

Pokud se zaměříme na výše uvedené dvě roviny jevu, lze konstatovat, že velká část studií se týká buď individuální, či společenské úrovně. První rovina výzkumu je charakteristická tím, že se snaží o vykreslení psychologického či psychiatrického profilu jednotlivce, [92] který se odhodlá k použití terorismu jako metody boje (srov. [44] [24]). Často se v kontextu s konkrétními pachateli teroristických činů (např. v souvislosti Theodorem Kaczyńskim, [93] Timothy McVeighem, Claytonem Lee Wagnerem, Andersem Behringem Breivikem ad.) hypoteticky hovoří o tzv. „teroristické osobnosti“, případně o deviantním chování těchto osobností. [54] Crenshaw [5] však upozorňuje na skutečnost, že neexistuje nic jako „teroristická osobnost“ (*terrorist personality*), která by byla analogická tzv. autoritářské osobnosti (*authoritarian personality*), která je v psychologii přijímána (byť s kritickými výhradami) již od 50. let 20. století (srov. [73] [57]). Spíše se jedná o kombinaci ego obranných mechanismů, kognitivních procesů, socializačních faktorů a specifické situace, které mohou vést k postojům a chování spjatým s terorismem. Pokusy o vytvoření „psychologického modelu teroristy“ však nebyly úspěšné, především kvůli rozmanitosti terorismu, který se často projevuje protichůdnými strategiemi, přístupy, ideály a východisky (srov. [43] [32] [36]).

Dalším významným limitem pro vytvoření „psychologického modelu teroristy“ je také skutečnost, že velká část pachatelů zahyne v důsledku sebevraždy či během policejního zásahu, případně odmítne spolupracovat s psychiatry či psychology při následném odborném vyšetřování.

Přes neúspěchy se však psychologové o přibližný „portrét“ teroristy pokoušejí. Podle všeobecného „modelu teroristy“ (který vznikl po 11. 9. 2001), lze pachatele teroristických útoků popsat takto: mladší třiceti let, aktivně zaměřený, má vysokoškolské vzdělání, příslušník bohaté nebo střední třídy, často vyškolený v oboru medicíny, práva, inženýrství nebo v učitelských profesích. [52] Osobnostně je pachatelem většinou samotář, který věří ve vlastní morální nadřazenost a z pozice svého vědomí má „pravdu“, je netečný k utrpení svých bezprostředních obětí, akceptování vyhledává u kolegů, chce, aby jej oběti respektovaly, je ochotný obětovat sebe sama, vyhledává publicitu a věří, že násilí je morálně ospravedlnitelné v zájmu idejí a cílů ([58] [2] [32] [73]). Jako významná dimenze se u některých výzkumů jeví i míra fatalismu jedinců či skupin. Fatalismus je založen na víře v předurčenost osudu a jednotlivých životních událostí, tj. víru v to, že vše, co se stane, se stát má. Někteří psychologové předkládají hypotézu, že „*národy s vysokou mírou fatalismu mají zároveň potenciál pro vyšší míru terorismu*“ (viz [30]).

K dalším charakteristikám teroristů patří i vyšší inteligenční kvocient, vysoký stupeň sofistikovanosti v přípravě teroristického činu či zdánlivá psychická vyrovnanost (např. [5] [37]). V minulosti se psychologické profilování jednotlivých teroristů týkalo např. Usámy bin Ládina, Doky Umarova, Timothy McVeigha, Anderse Behringa Breivika, Theodora Kaczyńského či Franze Fuchse (viz [44] [59] [51] [35] [60] [61]).

Podle Crenshaw [5] je nutné při úvahách o psychologickém základu terorismu odpovědět na dvě otázky: 1) Co vede jedince k tomu, aby udělali první krok a angažovali se v teroristické organizaci? 2) Mají teroristky či teroristé nějaké specifické predispozice, které je možné odhalit předem? (k tomu srov. [48]).

Na tyto poměrně jednoduché otázky však existuje příliš mnoho odpovědí, které se často doplňují a tvoří větší trs provázaných motivů, vlastností, dovedností atp.

Přestože existuje mnoho poznatků o psychologii jednotlivých teroristů (srov. [44]), je však také nutné konstatovat, že většina teroristických činů je spáchána teroristickými

skupinami, organizacemi či sítěmi (srov. [52]; [33]; [37]). Útoky spáchané jednotlivci neorganizovanými v žádné teroristické skupině se pohybují v řádu několika málo procent (srov. [62]).

I z toho důvodu se psychologové a bezpečnostní analytici zaměřují především na skupinovou dynamiku teroristických skupin, která svým způsobem upozadňuje psychiku jednotlivce. Z této perspektivy se zaměřují na oblast motivů, idejí a strategií jednotlivých teroristických skupin (či přímo teroristických buněk). Teroristické skupiny lze členit mj. na pyramidálně strukturované (s velením a několika stupni podřízených složek), na buňkově organizované s jedním velením (příčemž buňky zpravidla mají značnou míru autonomie) a na volné sítě jednotlivých buněk bez jednotného velení. [2]

Vhodné je ovšem upozornit, že „každá teroristická skupina je jedinečná a musí být studována v kontextu s jí vlastní národní kulturou a historií“ [34] (srov. [63] [25]).

Motivy ke páchání teroristických činů

Jedinci se mohou stát teroristy mnoha způsoby a z mnoha důvodů. McCauley [20] na příkladu útoků z 11. září 2001 uvádí tři možná vysvětlení: 1) teroristé jsou šílení, 2) teroristé se stali šílenými kvůli nenávisti a hněvu; a 3) teroristé jsou racionálně uvažující v rámci své vlastní perspektivy. I proto nelze jednoznačně považovat terorismus za patologii, protože teroristé „vznikají z normální psychologie emočním závazkem ke svým spolubojovníkům, a to z důvodu mnoha příčin“ [20].

Důvody, které vedou člověka k zapojení do terorismu, často napoví, jakým bude teroristou a jak dokáže pracovat. Je nesnadné vytvořit nějaké všeobíhající zobecnění, protože lidé se stávají teroristy z nejrůznějších příčin. U mnoha z nich je v tom zahrnuta potřeba patřit do určitého společenství nebo být součástí nějakého hnutí. Pro většinu může být hlavním motivem již samotné členství ve skupině. Silná potřeba někam patřit a myšlenková shoda s cíli skupiny často vedou k akceptování násilí. [64] Z psychického hlediska je zdrojem a sociálním podhoubím motivace stát se teroristou a ztotožnit se s teroristickými praktikami jednak enormní životní nespokojenost, jednak konkrétní společenské prostředí, obsah a systém vzdělání vedoucí k sociálním predsudkům a ideovému fanatismu. [34] Teroristé mají tendenci vlastní motivaci asociálně projektovat směrem k „těm druhým“. Připisují zlé motivy každému, kdo stojí či se ocitá mimo jeho vlastní skupinu. [34]

Motivem teroristických činů může být:

- politická ideologie, která je založena na politických postojích, rasové, národnostní či etnické příslušnosti teroristické skupiny,
- náboženský[94] fanatismus; v současném světě se však často náboženství nedá oddělit od samotného státu, např. v Izraeli, Íránu...,
- touha po negativní seberealizaci (touha pomstít se),
- patologická touha ničit,
- finanční zisk; je typický pro organizovanou trestnou činnost (kriminální terorismus),
- afekt; typický spíše pro teroristy „samotáře“,
- potřeba uznání skupinou, širokým okolím (srov. [34]).

Ze zahraničních studií vyplývá, že teroristé, resp. teroristické skupiny jsou podněcovány mnoha rozdílnými motivy. Převážně z didaktických důvodů jsou uváděny

tři podstatné kategorie motivů: *racionální, psychologické a kulturní*. Racionální motivace vyplývá ze samotné úvahy kombinující cíle a možnosti jejich dosažení – teroristická akce je v podstatě založena na racionální analýze, která je charakteristická pro vojenské štáby či podnikatelské skupiny (např. [65] [66] [67]). I z toho důvodu musí být základním předpokladem racionální motivace fakt, že výhody z úspěšné teroristické kampaně musí sdílet všichni členové teroristické skupiny, bez ohledu na jejich skutečnou aktivní účast (viz [67]).

Racionální terorista porovnává obrannou kapacitu subjektu s jeho schopností zaútočit, zhodnotí dopad poselství, které chce tímto činem zveřejnit, posoudí pravděpodobnost a sílu odvetných akcí proti jeho organizaci, reakci veřejnosti apod. [33]

Psychologická motivace je odvozena z osobní nespokojenosti teroristy s dosavadním životem a touhy po úspěchu. Terorista tak nalézá nový smysl svého života, ve skupině se projevuje myšlení „my“ versus „oni“, projevuje se skupinová dynamika mezi jednotlivými teroristy. Podstatné je i vnímání teroristického aktu jako „náboženské povinnosti“. [33]

Již zmíněná sociální kategorizace (myšlení „my“ versus „oni“) má vliv na vnímání jedince v rámci teroristické skupiny a nahlížení na potenciální oběti. Sociální kategorizace, během které jsou lidé identifikováni jako členové vlastní skupiny či nečlenských skupin, rozhodujícím způsobem ovlivňuje vnímání sociální reality, stejně jako afektivní a behaviorální reakce vůči druhým lidem. [68]

V souvislosti s terorismem Zeman [44] poznamenává, že strachem, který vyvolává u „cizích“, posiluje sebevědomí (jistotu, bezpečí, pocit kompetence) „vlastních“, přináší potřebný náboj sounáležitosti, který má ústít v rychlou změnu postojů u těch „za něž teroristé bojují“.

S tím souvisí i preference vlastních skupin před nečlenskými. Tento fenomén je součástí meziskupinového zkreslení (*intergroup bias*), které se kromě upřednostňování vlastní skupiny a jejích členů (*in-group favoritism*) může projevovat také znevažování skupin nečlenských (*out-group derogation*). [68] I z důvodu sociální kategorizace jsou příslušníci nečlenských skupin považováni za méněcenné, což je základem pro proces dehumanizace nepřátel teroristických organizací či buněk.

Kulturní motivace je založena na rozdílných kulturních charakteristikách (řeči, náboženství, skupinovém členství atp.), které mohou vést k projevům terorismu. [69] Tato motivace se projevuje např. u sebevražedných atentátníků, pro které příslušnost k národnostní či etnické skupině (rodina, klan, kmen) může vést až k sebeobětování (srov. [70]). Kulturní rozdíly jsou v tomto kontextu vyjádřeny představami příslušníků jednotlivých kultur například o vítězství, o národní cti, názorech na současný svět atp., přičemž se jako jeden ze stěžejních termínů ukazuje *kulturní identita*. Právě odlišná kulturní identita často vyvolává reakci v důsledku globalizačních a exploatačních tendencí světových mocností, především pak USA (srov. [29] [40]).

V kolektivně laděné společnosti je, na rozdíl od společnosti individualistické, nábor potenciálních teroristů mnohem jednodušší. Ochota obětovat se, která je v některých kulturách ceněna jako osobní ctnost, může být další pobídkou k angažování se v teroristické organizaci. Hodnotový systém společnosti, který dává přednost vyšším cílům před osobními, nebo všeobecně přijímaný názor, že řešení konfliktů pomocí násilí je přijatelné, může přispět k nárůstu potenciálních kandidátů teroristických organizací. [33]

Laqueur upozorňuje, že motivů pro zapojení do teroristických organizací musí být více (např. nenávisť k USA v případě islamistických teroristů, dosažení respektu u okolí, nespokojenost s tzv. „dvojím metrem“ v mezinárodní politice atp.). [18]

Skupinová dynamika teroristické skupiny

Teroristická skupina (často pouze buňka mnohem větší organizace či sítě) je strukturovaná skupina, složená z několika osob, která je dobrovolně založena za účelem uskutečňování teroristických činů. Pro každou teroristickou skupinu či organizaci je tak nejvyšší prioritou samotný fakt její existence, což nutně předpokládá, že organizace musí vykonávat teroristickou činnost, která by na základě konkrétních činů přilákala další rekruty a legitimizovala svoje úsilí ve formě mediálních výstupů (srov. [71]).

S tím souvisí i proces zpětné vazby, který je založen na tom, že i teroristická organizace se učí ze svých chyb a snaží se více precizovat své postupy vedoucí k sofistikovanějším taktickým a operačním činnostem. Budoucí teroristické činy jsou modifikovány na základě již uskutečněných operací. [67]

Lakonicky lze také konstatovat, že jedinec je základním prvkem teroristické skupiny, z čehož vyplývá, že teroristická skupina je tak silná, jako je psychicky odolný její nejslabší člen.

Z realizovaných psychologických analýz vyplynulo, že převážná většina teroristů (organizovaná v teroristických skupinách) není duševně nemocná, abnormální, psychopatická nebo dokonce zvláště disponovaná k násilí (k tomu srov. [42] [24]).

Podle McCauleyho [20] [24] bylo za posledních třicet let výzkumu této oblasti zjištěno, že psychopatologické prvky se objevují u normálních osobností ve stejné míře jako u teroristů (s ohledem na kulturní zázemí jednotlivých probandů). [95]

Jednotlivec může mít určité dispozice k terorismu, ale je vysoce nepravděpodobné, že by si skupina mezi sebe vybrala nevyrovnaného jedince. [96] Taková osoba by totiž byla obrovskou hrozbou pro bezpečnost celé skupiny. [64] [25] Představa teroristy jako psychicky nemocného člověka hnaného destruktivními pudy je obecně odmítána. [79]

I proto je běžně přijímáno tvrzení, že „v běžném socio-emocionálním rámci teroristé působí naprosto normálním dojmem“ [30].

Toto tvrzení potvrzuje i Ibáñez, který tvrdí, že „*terorismus vyžaduje schopnost spolupracovat ve skupině, což není právě silná stránka psychopatů a je nepravděpodobné, že tento typ lidí by byl ochoten obětovat se za věc, která nenese okamžitý prospěch, jako je tomu u běžných teroristů*“ [52].

Skupinová dynamika teroristické skupiny je nejen z psychologického hlediska jedním z klíčových faktorů, který ovlivňuje teroristické chování. [5] [25] Obecně je skupinová dynamika definována jako působení skupiny (skupinových norem, diferenciaci rolí atp.) na jednotlivé členy (srov. [72]).

Skupinová dynamika teroristických organizací pomáhá určit, nejenom proč se jedinci spojují, ale i proč zůstávají, a proč si vůbec vybrali terorismus jako strategii. Některé rysy jsou charakteristické pro malé sociální skupiny, jiné jsou specifické konspirativními metodami (srov. [73]).

V teroristických skupinách existuje struktura formální, související s jednotlivými specializacemi jedinců a jejich rolemi, a struktura neformální, daná interpersonálními vztahy.

V některých teroristických skupinách lze vysledovat určité sociální role (vůdce/opinion leader, specialista na nástražné a výbušné systémy, řidič, ideolog, člen apod.). Oproti tomu se lze setkat i se skupinami, které mají volnou strukturu bez výraznějších specializací jednotlivých teroristů, resp. se řídí strategií odporu bez vůdce (*leaderless resistance*).

Pro každou teroristickou skupinu jsou podstatné vlastní normy (někdy se hovoří i o kultuře teroristických organizací) a skupinová koheze. Normy teroristické skupiny představují soubor nedefinovaných pravidel (co je vhodné – nevhodné, správné – nesprávné, účinné – neúčinné apod.), která ovlivňují jednání skupiny, ale i jejích jednotlivých členů (ochota obětovat život). Oběti teroristických činů jsou dle skupinových norem definovány jako „nepřátelé“, jako součást nepřátelského státu, civilizace, světa, systému. Teroristické organizace se pravděpodobně skládají z osob, které potřebují skupinu, „vyšší cíle“ a chtějí změnit sociální a politické prostředí. I proto je pro některé skupiny podstatný i socioekonomický status „členské základny“ teroristických skupin. [97]

Členové si uvědomují, že jejich bývalý život nebyl dostatečně uspokojivý, a proto ho opustili. Ve skupinách méně izolovaných od společnosti je naděje, že existuje cesta zpět, což může ukazovat na menší soudržnost teroristické skupiny. Koheze teroristických skupin souvisí se subjektivní přitažlivostí pro jednotlivé teroristy. K soudržnosti v teroristických skupinách přispívají: skupinové cíle (boj za „svůj pohled na svět“), užívané prostředky (z většiny teroristických skupin kvůli činům skupiny nelze vystoupit), vědomí skupinové identity, očekávání jedince (ochota sebeobětovat se, získání obdivu ostatních členů), vztahy sympatií mezi členy skupiny, politická ideologie, náboženství, vzájemná důvěra (intimita), pevná vůle, rituály, symbolika, řeč (slang), ochota riskovat, solidarita s ostatními členy, uniformita apod. [70]

Zřejmě nejpodstatnější z hlediska utajení je vzájemná důvěra mezi jednotlivými členy teroristické organizace. Ta může být založena na mnoha faktorech, např. předchozí účast a podíl na teroristických činech, stejná socioekonomická situace, příbuzenský vztah, ideologická spřízněnost. Mimořádně významná pro teroristické skupiny je právě tzv. skupinová ideologie (nikoli ideologie politická), která se skládá ze společných názorů, postojů, předpokladů, společných hodnot a norem (srov. [74] [24]).

Důležitost ideologické spřízněnosti vyjadřuje teze Carlose Marighelly, brazilského teoretika městské guerilly a aktivního teroristy, že „*teroristická organizace se musí skládat z autonomních skupin, které nejsou založeny na organizaci blízkosti členů, ale na blízkosti ideologické*“ [75]. Stejně smýšlející jedinci vytvářejí dokonalou homogenní skupinu se specifickými postoji a explicitně definovanými politickými a blíže určenými cíli. Stejně tak je významná např. pro utajení teroristické skupiny i míra konformity (srov. [76] [71]). Tento fenomén je obecně znám jako skupinové myšlení (*groupthink*). [77] [71] Podmínky vzniku skupinového myšlení jsou: izolace skupiny, vysoká kohezivita skupiny, nedostatek norem, homogenita sociálního poznání a smýšlení členů, vysoký stres vyvolaný vnějšími okolnostmi a malá naděje na lepší řešení než to, které je navrhované vůdcem. [78]

Skupinové myšlení u jednotlivých členů vyvolává „*iluzi nezranitelnosti, vedoucí k nadměrnému optimismu a nadměrnému sklonu riskovat, sebevědomí*

(přesvědčení) o skupinové mravnosti, jednodimenzionální percepci nepřítele jako zla, intoleranci k protestům členů skupiny sdílet klíčové přesvědčení“ [34] (podrobněji viz [77] [71]).

Teroristická skupina filtruje všechny zprávy o venkovních událostech, které se k ní dostávají, a předkládá je svým členům ve formě zdůrazňující zlo páchané nepřítelem, jehož obraz je dehumanizován, což vede k pocitům, že „*teroristické násilí je morální povinností*“ [79] (srov. [64]). Výsledkem dynamiky uvnitř teroristických skupin je tedy velmi často stav, kdy nová kolektivní identita zcela potlačí původní individuální identity členů (viz [84]).

I proto Crenshaw[6] zmiňuje podobnost teroristických organizací s náboženskými kulty: skupinová dominance nad jedinci, jejich absolutní kontrola, regulace sexuálních vztahů, pronásledování členů, jež opustili skupinu, atd. V této souvislosti odborníci na politickou psychologii konstatují, že charismatičtí vůdci v čele teroristických skupin mohou posilovat mezi svými následovníky přílišná očekávání o možném úspěchu hnutí a vzbuzovat očekávání, která jsou někdy až absurdní [52] (srov. [73]).

Z jednotlivých studií však lze utvořit syntézu existujících závěrů, zdůraznit roli psychologie, která následně přispěje teoretickými poznatky k vhodnějšímu pochopení jednotlivých typů terorismu (srov. [70]). Případně lze diskutovat některé teoretické koncepty, které se terorismem zabývají z psychologické perspektivy. Jedním z obecně přijímaných konceptů je i níže představená metafora „schodiště k terorismu“.

Metafora schodiště

Psychologie a psychologové hrají v odpovědích na otázky terorismu podstatnou roli. Jak tvrdí Moghaddam[40], psychologové mají zásadní odpovědnost při boji proti terorismu, protože a) subjektivně interpretují hodnoty a přesvědčení, která často slouží jako nejpodstatnější základ teroristických aktů; b) tyto teroristické akty jsou zamýšlené tak, aby ovlivnily psychiku, tj. vyvolaly pocity bezmocnosti a strachu; c) samotný terorismus vyvolává extrémně ničivé psychologické důsledky (a to v dlouhodobém horizontu) (srov. [40]).

K pochopení terorismu existuje mnoho konceptů. Pro úvahy o současném terorismu, resp. o motivacích a příčinách, nám může napomoci metafora schodiště, kterou představil v článku *The Staircase to Terrorism* Fathali M. Moghaddam, který vysvětluje, že právě „*metafora slouží v psychologii k lepšímu pochopení samotných kořenů terorismu*“ (viz [40]).

Moghddamova metafora generalizuje situace jedinců, kteří jsou sociálně znevýhodněni, a popisuje přechod či kroky v rámci šesti úrovní až k teroristické činnosti v rámci teroristické organizace (viz [28]).

Samotná metafora je představena jako budova se schodištěm. Celý koncept pracuje s přízemím a pěti patry (či šesti schody), přičemž každé patro je charakteristické určitými psychologickými procesy. Schodiště směřuje do dalších pater a jedinec se – na základě imaginace – rozhoduje, zda otevřít další dveře a postoupit po zužujícím se schodišti o patro výš. Při stoupaní po schodišti má jedinec stále méně a méně možností volby, což v důsledku vede k tomu, že celá situace končí buď zničením ostatních, zničením sebe nebo zničením sebe i ostatních.

Pro pochopení celé metafory je vhodné popsat jednotlivá patra. Nejnižším stupněm je přízemí budovy, kde jedinec zažívá pocity nespravedlnosti a relativní deprivace. Tyto pocity každodenně zažívají miliony lidí, z nichž pouze někteří postoupí obrazně do prvního patra. V prvním patře se tito jedinci snaží nalézt způsob, jak zlepšit svoji životní situaci a dosáhnout větší spravedlnosti. Na této úrovni je podstatné prostředí, v němž jedinci žijí a kde se socializují. [80] Pokud však nevidí reálnou naději na zlepšení a necítí, že by mohli výrazně ovlivnit rozhodovací procesy, jejich frustrace se prohlubuje. V tomto patře je snaha o dosažení individuální mobility, která by změnila pocity nespravedlnosti a deprivace. Pokud je tento pokus neúspěšný, přichází větší frustrace a následuje postup do druhého patra budovy. [40] Na této úrovni lze uvažovat o větším vlivu sociálně-ekonomických faktorů před faktory politicko-psychologickými, které nabývají na významu v následujících patrech (srov. [18] [52]).

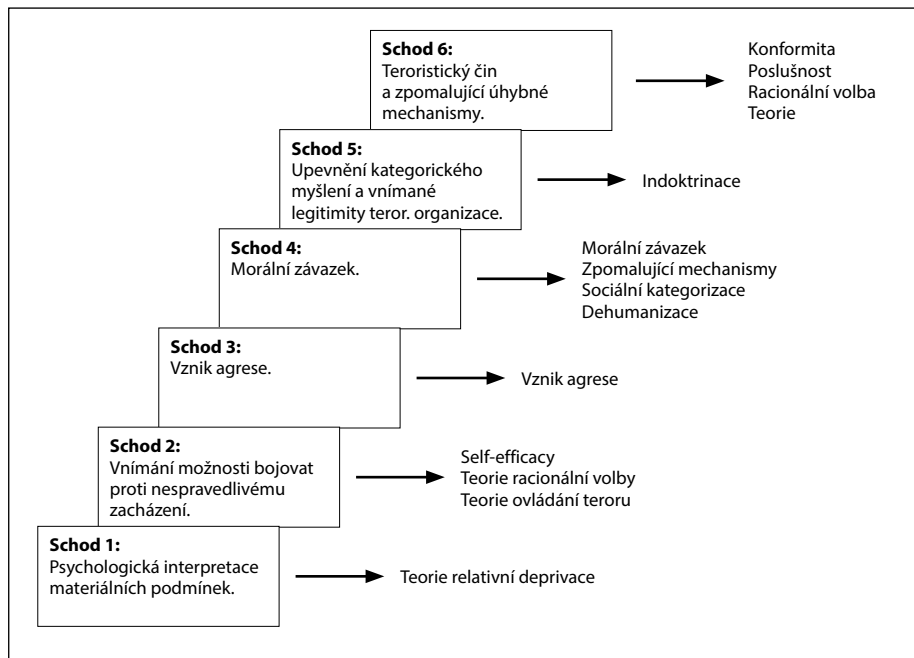
Jedince, kteří dosáhnou druhého patra, je možné charakterizovat tím, že jsou plni zloby a frustrace. Těchto psychických stavů a nálad využívají radikální teroristické organizace, které je podněcují k tomu, aby svoji agresi směřovali k „nepříteli“. Prohlubující se pocity zmaru vedou u některých jedinců k tomu, aby postoupili do dalšího poschodí.

Ve třetím patře se tito jedinci postupně seznamují s morálkou a ideologií teroristických organizací. Na této úrovni je podstatné sociální okolí potenciálních teroristů (viz [20]). V tomto patře již hovoříme o rekrutech teroristických skupin, kteří se seznamují s myšlením a základními strategiemi a taktikami konkrétního teroristického uskupení. Rekruti jsou přesvědčováni o tom, že terorismus je zcela ospravedlnitelná a legitimní strategie boje. Na této úrovni jsou rekruti vystavováni různým psychickým nátlakům – je využíváno například izolace jedince, jsou jim vnucovány pocity podezřívavosti a strachu. Přesto jsou jedinci vedeni k tomu, aby vedle „normálního“ života žili i jakýsi paralelní a tajný život, přičemž členství v teroristické skupině je tajeno i před nejbližšími. Následuje rozhodující fáze, která končí přechodem do čtvrtého patra (z tohoto patra už není cesta zpět). Rekruti se učí optice „my versus oni“ a činnosti teroristické organizace hodnotí jako zcela legitimní. Na této úrovni se rekruti člení na dvě kategorie, které vedou do posledního, tj. pátého patra. První skupina je složena z těch, kteří se stanou dlouhodobými členy teroristické organizace. Tito jedinci jsou většinou seskupováni do jednotlivých teroristických buněk po čtyřech až pěti osobách. Jedinci jsou ve styku pouze se členy své buňky. Druhá kategorie je tvořena tzv. „pěšáky“ (*foot soldiers*), kteří jsou v krátkém časovém horizontu využiti k sebevražednému atentátu či k rychlým násilným akcím. Tito jedinci jsou pak vzorem pro další následovníky v důsledku „mučednické smrti“. Příčina, pro kterou stojí za to zabít a umírat, není abstraktní, ale je osobní – jde o pohled na svět, který je smyslem života a smrti a spojuje jedince s určitou formou nesmrtelnosti. Zásadní je, že příčina by měla slibovat dlouhou a slavnou budoucnost.[40] Důležitou roli hraje historie jedince i samotné teroristické skupiny. Nikdo si nemyslí, že on samotný může dosáhnout nějakého druhu nesmrtelnosti. Představa nesmrtelnosti je součástí skupiny: rodiny, kulturní skupiny, náboženské skupiny, ideologické skupiny. [20]

Čtvrté patro je typické tím, že jedinci přejímají tradice, metody, taktiky a seznamují se s cíli teroristické činnosti. Z tohoto patra není jiná cesta než vstříc smrti. Na této úrovni se jedná o otázku času, kdy bude jedinec „aktivován“.

Páté patro budovy je samotné provádění jednotlivých teroristických činů. Na této úrovni jsou již všichni civilisté vnímáni jako nepřátelé náležící do kategorie

Schéma č. 1: Metafora schodiště (podle [40] [81]).

„oni“ (*out-group*). Útočníci před samotným teroristickým činem jsou psychologicky připravováni a motivováni, prochází poslední fází výcviku před spácháním samotného teroristického činu (viz [40]).

Na základě této metafory Fathali M. Moghaddam poznamenává, že nejpodstatnější z hlediska prevence terorismu je především přízemí (tj. např. výchova v rodině, sociální podmínky), což je dlouhodobá záležitost, resp. dlouhodobé řešení. Preventivní aktivity (či přímo systematická politika) by měly směřovat do zlepšování sociální, ekonomické a politické sféry jednotlivých států. Stejně tak by bylo možné odbourávat pomocí výchovy myšlení v kategoriích „my vs. oni“, podporovat myšlenky svobody, demokracie a procedurální spravedlnosti atp. (srov. [40]).

Kritika metafory

Obecně je však metafora „schodiště k terorismu“ Fathali M. Moghaddama kritizována z mnoha důvodů. Těmito důvody jsou především: skutečnost, že terorismus má mnoho variant a lze jen obtížně identifikovat společné motivy pro teroristické činy; rozdílný je i vliv kultury [98] či náboženství; stejně jako odlišnosti vyplývající z charakteru terorismu individuálního či skupinového. [99]

Myšlenky mohou být mnohem důležitější pro politický čin jedince než pro skupiny a organizace, které poskytují mnoho odlišných důvodů pro radikalizaci. Obvyklá interpretace, založená na racionální volbě při sebeobětování, poukazuje na moc malých

skupin a organizační odměnu či potrestání, jež vedou jedince k chování, jež by nikdy sám o sobě nedělal. Ideologie a myšlenky spravedlnosti tak mohou být mnohem důležitější pro individuální politickou akci než pro akci v rámci radikálních skupin či teroristických organizací.[82]

Na úrovni empirického zpochybnění či podpory procesů a teorií, které se vztahují k Moghaddamově metafoře schodiště k terorismu, se tématu věnovalo několik autorů, kteří na základě metaanalýz koncipovali jednotlivé poznatky všech pěti úrovní představené metafory. Moghaddam pracuje s teorií relativní deprivace, která je umístěná na prvním stupni schodiště, kdy je deprivace definována jako rozdíl mezi očekáváním úspěchu a aktuálním úspěchem při dosahování cílů. To platí zejména pro skupinovou deprivaci, jež je popsána jako relativní deprivace v důsledku změn postavení skupiny ve společnosti vzhledem k jiným skupinám. Někteří autoři (viz [81]) tvrdí, že na této úrovni lze s Moghaddamem souhlasit, protože metaanalýza empirických studií potvrzuje, že pocity nespravedlnosti mají střední vliv na kolektivní akci, což naznačuje, že existují empirické důkazy podporující tvrzení, že teorie relativní deprivace může mobilizovat skupinové sociální jednání. Deprivaci však nelze spojovat pouze s chudobou či nezaměstnaností, ale i s deprivací sociální vztahující se k identitě (srov. [18]).

Druhý stupeň „schodiště k terorismu“ kombinuje teorie self-efficacy, racionální volby a zvládání teroru (*Terror Management Theory*). Všechny tyto teorie mají oporu v empirických výzkumech. Přesunutí agrese, kterou Moghaddam [40][83] představuje na třetím stupni své metafory, má oporu v empirických studiích realizovaných již v 50. a 60. letech 20. století, nicméně existují i studie (např. autorů Stagnera a Congdona), které při prokazování této tendence neuspěly (viz [81]).

Čtvrtý stupeň je podpořen empirickými důkazy, které jsou v souladu s Bandurovou teorií sociálněkognitivní koncepce morálky a především seberegulací (viz [85]), stejně jako s teorií sociální kategorizace a dehumanizace (viz [81]).

Pátá úroveň je spojena s procesem indoktrinace, která je většinou zkoumána ve vztahu jak k násilným, tak i nenásilným ideologickým skupinám. Joan Lachkar (2013) tento proces definuje přímo jako „brainwashing“. K procesu indoktrinace existuje jak odborná literatura, tak i empirické studie, které se věnují konkrétním případům, např. ve vztahu k sebevraždám atentátnicím (příkladem jsou muslimské sebevražedné atentátnice, tzv. černé vdovy) a atentátníkům.

Co se týče posledního stupně, tak lze konstatovat, že procesy skupinové konformity a poslušnosti jsou dobře popsány sociální psychologií, o čemž svědčí mnoho empirických výzkumů realizovaných již od 50. let 20. století (viz [81]).

Moghaddam[40][83] tvrdí, že dokončení procesů v každém ze stupňů vede k dalšímu stupni. To platí i pro nejnižší stupeň, kdy relativní deprivace na prvním stupni je dostačující podmínkou pro pokračování na stupeň druhý. Na druhém stupni je absence účasti na rozhodování o důležitých společenských tématech předpokladem k posunutí na stupeň třetí, zatímco rozvoj schopnosti vyjádřit agresi na třetím stupni vede jedince ke stupni čtvrtému. Na stupních 4, 5 a 6 je však již méně jasné, jaké procesy jsou klíčové pro pokračování na další stupeň (viz [81]). I to je samozřejmě součástí kritiky této metafory. Moghaddam také empiricky nedokazuje kauzalitu či pravděpodobnostní charakter samotných přechodů mezi jednotlivými schody. [40]

Přesto je metafora obecně přijímána a vnímána jako užitečná pro pochopení procesu vedoucího od „relativní deprivace“ k vykonání teroristického činu.

Závěr

Současná psychologie nabízí mnoho poznatků, které lze aplikovat na fenomén terorismu, resp. politického násilí. Nejen z psychologického hlediska má každá situace teroristického činu mnoho poloh. Na jedné straně stojí sám terorista aktér, jeho motivace, příčiny jeho radikálního chování, jeho minulost, stejně tak jako prostředí, ve kterém se pohybuje nyní a které může stát nejen za celkovou strategií, ale i za změnami jeho psychického stavu. Na druhé straně musíme hledat oběť či spíše oběti teroristického aktu, ať už anonymní nebo konkrétní, cíleně. Přímo ve vztahu k těm konkrétním a nepřímo k oněm anonymním stojí určité poselství, které lze najít za jakkoli násilným i zhola nesmyslným činem, pokud není výsledkem zcela chorého jednání. Celá situace také přirozeně zapadá do určitého vnějšího prostředí, které je určujícím momentem pro charakter přijetí násilného činu a především reakci na něj.[84]

Crenshaw upozorňuje, že případné predikce teroristického chování mohou být založeny pouze na teoriích, které vysvětlují minulé vzorce chování.[67] I to je výzva pro současnou psychologii.

Tento text diskutoval vybrané aspekty psychologie terorismu, přičemž byly zmíněny problémy se samotnou definicí terorismu, popsány byly jednotlivé dimenze tohoto jevu a představeny byly i obecně přijímané typologie soudobého terorismu. Další část textu se věnovala motivům pro uskutečnění teroristického činu a diskutována byla rovněž skupinová dynamika v případech teroristických skupin.

Následně byla představena metafora Fathali M. Moghaddama, stejně jako některé kritické výtky vůči tomuto konceptu. Tento článek ukázal, že Moghaddamova metafora „schodiště k terorismu“ je založena na současných empirických poznatech psychologie, nicméně je stále vhodné metaforu vnímat pouze jako zjednodušené vyjádření komplikované sociální reality. Lze souhlasit se zjištěními Lygreho, Eida, Larssona a Randstopa,[81] že kvalita a kvantita teoretických i empirických poznatků je různá a existuje tedy možnost, že některé stupně a jim odpovídající procesy by mohly být z modelu vyřazeny (například přechodové fáze mezi stupněm 4, 5 a 6). Stejně tak chybí dostatek důkazů pro přechody mezi různými stupni Maghaddamova modelu, čímž je zpochybněna vhodnost metafory schodiště. Skutečnost, že jeden z procesů v modelu může být přímo spojen s terorismem, může oslabit pojetí terorismu jakožto postupného procesu. Metafora se také věnuje především „skupinovému“ pojetí terorismu, a nevšímá si jednotlivých „osamocených“ teroristů. Přestože je Moghaddamova metafora zpochybňována, diskutována či přijímána, jedná se o zajímavý koncept, který je využíván nejenom v psychologii terorismu či v bezpečnostních studiích, ale i v rámci širších diskusí (např. mediálních, sociologických) napříč jednotlivými obory.

Příspěvek vznikl v rámci projektu Aspekty sociálního, kulturního, lidského a zdravotního kapitálu v regionálním kontextu s registračním číslem 13/2015 podpořeného Interní grantovou agenturou Fakulty regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně.

Poznámky k textu a použitá literatura

- [1] PONĚŠICKÝ, J. (2005): Agrese, násilí a psychologie moci. Praha: Triton.
- [2] MAREŠ, M. (2005). Terorismus v ČR. Brno: Centrum strategických studií.
- [3] DAVID, V., MALACKA, M. (2005): Fenomén mezinárodního terorismu. Praha: Linde.
- [4] SAMSON, I. (2003): Mezinárodní terorizmus. Implikácie pre Slovensko. Bratislava: výzkumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku.
- [5] CRENSHAW, M. (1981): The Causes of Terrorism. *Comparative Politics* 13, 379–399.
- [6] CRENSHAW, M. (2004). The Psychology of Political Terrorism. In Jost, J. T., Sidanius, J. (eds.). *Political Psychology: Key Readings (Key Readings in Social Psychology)*. Psychology Press, New York and Hove, s. 546–573.
- [7] HOFFMAN, B. (1998): Inside Terrorism. New York: Columbia University Press.
- [8] POLÁK, J. (2001): Jak přežít terorismus. Kladno: JAMA.
- [9] KLAVEC, J. (2007): Terorizmus ako politický fenomén. Bratislava: Univerzita Komenského, 2. vyd.
- [10] ŠKVRNDA, F.: K sociologickým aspektom chápání mezinárodní bezpečnosti. In Waisová, Š. a kol. (2003): Bezpečnost a strategie. Východiska – Stav – Perspektivy. Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk, s. 23–39.
- [11] EICHLER, J. (2006): Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století. Praha: AVIS.
- [12] CVVM (2013): Bezpečnostní rizika pro Českou republiku podle veřejnosti – listopad 2013. Praha: CVVM. On-line dostupné na:
- [13] SCHEU, H. CH. (2005, ed.): Právní aspekty boje proti terorismu. Praha: Univerzita Karlova, Evropské informační středisko.
- [14] BRZYBOHATÝ, M. (1999): Terorismus I. Praha: POLICE HISTORY.
- [15] STRMISKA, M. (2001): Protest, politické násilí a teror. Studie ke genezi subverzivních teroristických skupin. *Politologický časopis*, 8, 3, s. 258–269.
- [16] MAREŠ, M. (2004): Vymezení pojmů terorismus, válka a guerilla v soudobé bezpečnostní terminologii. *Obrana a strategie*, 4, 1, 19–32.
- [17] CIGÁNIK, Ľ., JAŠŠOVÁ, E. (2006): Terorizmus. Od komunikácie s aktérami teroru pri oslobodzovaní rukojemníkov až po opatrenia štátov v boji proti nemu. Bratislava: Veda.
- [18] LAQUEUR, W. (2006): Poslední dny Evropy... Humanistická Evropa, nebo islamistická Eurábie? Analýza – perspektiva – prognóza – řešení. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- [19] MAKARIUSOVÁ, R. (2013): Terorismus, globální terorismus a éra al-Káidy. Praha: Metropolitan University Prague Press.
- [20] KRAUS, J. (2014): Íránský státní terorismus. Od Chomejního po Ahmadínežáda. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- [21] MCCAULEY, C. R. (2004): Psychological issues in understanding terrorism and the response to terrorism. In Stout, Ch. R. (ed.): *Psychology of terrorism: copying with the continuing threat*. Westport: Praeger Publishers, 33–65.
- [22] RUMMEL, R. J. (1996): Death by government. New Brunswick: Transaction Publishers.
- [23] SCHMID, A. P. (1983): Political terrorism: A research guide to the concepts, theories, databases and literature. Amsterdam: North Holland.
- [24] JUERGENSEMEYER, M. (2007): Teror v mysli boží: globální vzestup náboženského násilí. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- [25] MCCAULEY, C. R. (2014): The Psychology of Terrorism. On-line: <http://essays.ssre.org/sept11/essays/mccauley.htm>, ověřeno k 16. 6. 2014.
- [26] STRÍTECKÝ, V.: Psychologie teroristického jednání. In Souleimanov, E. a kol. (2006): Terorismus. Válka proti státu. Praha: Eurolex Bohemia, 89–110.
- [27] KUČHTA, J., VÁLKOVÁ, H. a kol. (2005): Základy kriminologie a trestní politiky. Praha: C. H. Beck.
- [28] TAYLOR, M. (2010): Is terrorism a group phenomenon? *Aggression and Violent Behavior*, vol. 15, no 2, pp. 121–129.
- [29] SOSNIN, V. A. (2009): Psychologija sovremennovo terorizma. Moskva: Forum.
- [30] GELFAND, M. J., LaFree, G., Fabey, S., Feinberg, E. (2014): Culture factors in extremism. On-line text: [http://www.gelfand.umd.edu/Gelfand%20et%20al%20\(in%20press\).pdf](http://www.gelfand.umd.edu/Gelfand%20et%20al%20(in%20press).pdf)
- [31] LUKÁŠEK, L. (1999): Fenomén mezinárodního terorismu ve světle současného mezinárodního práva. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- [32] SMOLÍK, J. (2006): Teroristé: psychologie nesmiřitelných. *Psychologie dnes*, 12, s. 7–8, s. 16–18.
- [33] PAŘÍZKOVÁ, L. (2005): Motivace k terorismu a východiska boje s ním. *Obrana a strategie*, V, 1, 43–54.
- [34] MIKŠÍK, O. (2005). Hromadné psychické jevy. (Psychologie hromadného chování). Praha: Karolinum.

- [35] JUERGENSMEYER, M. (2007): Teror v mysli boží: globální vzestup náboženského násilí. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- [36] ŘEHÁK, D., FOLTIN, P., STOJAR, R. (2008): Vybrané aspekty soudobého terorismu. Praha: AVIS.
- [37] HOBBSBAWM, E. (2009): Globalizace, demokracie a terorismus. Praha: Academia.
- [38] POST, J. M. (2004): Leaders and their followers in a dangerous world: The psychology of political behavior. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- [39] RICHARDSON, L. (2006): The Roots of Terrorism: An Overview. In Richardson, L. (ed.): The Roots of Terrorism, New York, London: Routledge, s. 1–13.
- [40] MOGHADDAM, F. M. (2005): The Staircase to Terrorism. A Psychological Exploration. American Psychologist, 2, 2, 161–169.
- [41] COTTAM, M. L. et al. (2004). Introduction to political psychology. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- [42] LACHKAR, J. J. (2013): The Psychopathology and Profiles of Terrorism: A Cultural V-Spot. The Journal of Psychohistory 41, 2, 80–99.
- [43] STRMISKA, M. (2000): „Ozbrojená opozice“. Studie k subverzivnímu terorismu. Brno: MU, Mezinárodní politologický ústav.
- [44] ZEMAN, J. (2002): Terorismus: historicko-psychologická studie. Praha: Triton.
- [45] WOJCIECHOWSKI, S. (2007): Selected Issues of the Studies on Terrorism. In Wojciechowski, S. (ed.): The Modern Terrorism and its Forms. Poznań: Insitut of Political Science and Journalism, Adam Mickiewicz Univerzity, s. 19–28.
- [46] ZÁVĚŠICKÝ, J., ROJČÍK, O. (eds., 2006): Nebojte se (v) EU. Hrozby, reakce a budoucnost evropské bezpečnosti. Brno: Masarykova univerzita.
- [47] SCHMID, A. P., JONGMAN, A. (1988): Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature, Amsterdam, North-Holland.
- [48] SILKE, A. (2003): Preface. In Silke, A. (ed.): Terrorist, Victims and Society. Psychological Perspectives on Terrorism and its Consequences. Leicester: University of Leicester, VX-XXI.
- [49] BONANATE, L. (1997): Mezinárodní terorismus. Praha: Columbus.
- [50] CHOMSKY, N. (2006): Hegemonie nebo přežití: americké tažení za globální nadvládou. Praha: Mladá fronta.
- [51] VICTOROFF, J. (2005): The Mind of the Terrorist: A Review and Critique of Psychological Approaches. The Journal of Conflict Resolution, 49, 1, s. 3–42.
- [52] IBÁÑEZ, L. C. (2009): Logika terorismu. Praha: Academia.
- [53] ČERMÁK, I. (1999): Lidská agrese a její souvislosti. Žďár nad Sázavou, Fakta.
- [54] ROCHE, de la R., S. (2001): Why is Collective Violence Collective? Sociological Theory, 19, 2, s. 126–144.
- [55] ARENDTOVÁ, H. (2004): O násilí. Praha: Oikúmené.
- [56] WHITTICKER, A. J. (2007): Zločiny století. Praha: Brána.
- [57] LUKAS, J., SMOLÍK, J. (2008): Psychologie vůdcovství. Lídři a uplatňování moci. Brno: Computer Press.
- [58] GOTTSCHALK, M., GOTTSCHALK, S. (2004): Authoritarianism and Pathological Hatred: A Social Psychological Profile of the Middle Eastern Terrorist. The American Sociologist. 35, 2, 38–59.
- [59] SPRANG, G. (2003): The Psychological Impact of Isolated Acts of Terrorism. In Silke, A. (ed.): Terrorist, Victims and Society. Psychological Perspectives on Terrorism and its Consequences. Leicester: University of Leicester, s. 133–159.
- [60] SMOLÍK, J., VAĐURA, V. (2008): Případ Timothy McVeigh. Rexter – časopis pro výzkum radikalismu, extremismu a terorismu, VII, 2, s. 37–52.
- [61] VOJTÍŠEK, Z. (2009): Nová náboženská hnutí a kolektivní násilí. Brno: L. Marek.
- [62] COTTAM, M. L. et al. (2004). Introduction to political psychology. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- [63] TILLY, Ch. (2006): Politika kolektivního násilí. Praha: Sociologické nakladatelství.
- [64] CAMERON, G. (2001): Světový terorismus. Od starověku až po útok na USA. Praha: Svojtka&Co.
- [65] MOGHADDAM, F. M., MARSELLA, A. J. (2003, eds.): Understanding Terrorism: Psychosocial Roots, Consequences and Interventions. Washington, DC: APA.
- [66] CRAGIN, K. (2009): Understanding Terrorist Motivations. Santa Monica: RAND Corporation.
- [67] CRENSHAW, M. (1998): The logic of terrorism: Terrorist behavior as a product of strategic choice. In Reich, W. (ed.): Origins of terrorism. Psychologies, ideologies, theologie, states of mind. Washington: The Woodrow Wilson Center Press, 7–24.

- [68] KOUŘILOVÁ, S. (2011): Jedinec v meziskupinových vztazích: od sociální kategorizace k předsudkům. *Československá psychologie*, LIV, 1, 13–24.
- [69] WHITTAKER, D. (2003): *The Terrorism Reader*. London, New York: Routledge.
- [70] SMOLÍK, J. (2007): Společenské příčiny, podmínky a důsledky terorismu. In VEČERKA, K. (ed.). *Společenské podmínky vzniku sociálních deviací. Sborník příspěvků ze semináře sociální patologie MČSS*. Praha: MČSS, s. 147–157.
- [71] POST, J. M.: (1998): Terrorist psycho-logic: Terrorist behavior as a product of psychological forces. In Reich, W. (ed.): *Origins of terrorism. Psychologies, ideologies, theology, states of mind*. Washington: The Woodrow Wilson Center Press, s. 25–40.
- [72] ČÍRTKOVÁ, L. (2006): *Policejní psychologie*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- [73] POST, J. M. (2006): The Psychological Dynamics of Terrorism. In Richardson, L. (ed.): *The Roots of Terrorism*, New York, London, Routledge, s. 17–28.
- [74] KRECH, D., CRUTCHFIELD, R. S., BALLACHEY, E. L. (1968): *Člověk v společnosti*. Bratislava, SAV.
- [75] KOŽUŠKO, E. P. (2000): *Sovremennyyj terorizm: Analiz osnovnykh napravlenij*, Minsk: Charvest.
- [76] SHIRAEV, E., LEVY, D. (2007): *Cross-cultural psychology: Critical thinking and contemporary application*. Boston, USA, Pearson education Inc.
- [77] JANIS, I. (1982): *Groupthink*. Boston: Houthton-Mifflin.
- [78] LOVAŠ, L. (2008): Malé sociální skupiny. In Výrost, J., Slaměnik, I. (eds.): *Sociální psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2. vyd., 321–337.
- [79] KREJČÍ, O. (2006): *Politická psychologie*. Praha: Ekopress.
- [80] STRINGER, M., HUNTER, J. (2008): Countering political terrorism in young people through intergroup contacts. In Ulusoy, M. D. (ed.): *Political violence, organized crimes, terrorism and youth*. Ankara: IOS Press, s. 43–51.
- [81] LYGRE, R. B., EID, J., LARSSON, G., RANDSTOP, M. (2011): Terrorism as a proces: A critical reviw of Moghadam's „Staircase to Terrorism“. *Scandinavian Journal of Psychology* 52, 609–616.
- [82] MOSKALENKO, S., MCCAULEY, C. (2011): The psychology of lone-wolf terrism. *Counselling Psychology Quarterly* 24, 2, s. 115–126.
- [83] MOGHADDAM, F. M. (2006): *From the terrorists' point of view*. Westport, CT: Praeger Security International.
- [84] STRÍTECKÝ, V.: Psychologie teroristického jednání. In Souleimanov, E. (ed.). (2010): *Terorismus. Pokus o porozumění*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 71–89.
- [85] ČERMÁK, I. (1996): Sociálněkognitivní teorie morálky Alberta Bandury. Brno: Pdf MU. On-line http://web.ff.cuni.cz/~hosksaff/C_moralka.pdf.
http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7143/f3/ov131209.pdf.
- [86] V tomto kontextu se uvádí, že již v roce 1983 A. Schmid popsal 109 různých akademických definic terorismu, což de facto potvrdilo teze, že každý odborník pracuje se svojí vlastní definicí, a že také není možné terorismus vnímat jako heterogenní fenomén (viz [23]). K terminologickému, etymologickému a klasifikačnímu vymezení pojmu viz [44][23] apod.
- [87] Pro významnou část americké (především konzervativní) veřejnosti například Contras bojující proti marxistické vládě v Nikaragui nebyli považováni za teroristy, ale za „bojovníky za demokracii“ (viz [25]).
- [88] Mezi nejčastější cíle únosů patří následující subjekty: státní představitelé (například v roce 1978 byl teroristickou skupinou Rudé brigády unesen, dva měsíce držen a poté zavražděn italský premiér Aldo Moro), novináři, vojáci, podnikatelé a pracovníci velkých firem a náhodné skupiny osob. [36]
- [89] Již v roce 1985 Schmid a Jongman vypracovali přehled všech dostupných výzkumníků terorismu. Zjistili, že pouze 10 % z nich byli psychologové (blíže viz [47] [48] [45]). Silke také reflektuje skutečnost, že v ohrožení jsou i samotní badatelé, kterým může být vyhrožováno, či může docházet k jejich únosům či vraždám.[48]
- [90] Chomsky v této souvislosti konstatuje, že v pohledu na „zbraň slabých“ musí platit podmínka, že terorismus páchají vždy ti druzí. „Zbavíme-li se ale tendenčních definic, zjistíme, že terorismus je především zbraní mocných“ [50].
- [91] Arendtová [55] konstatovala, že násilí vzniká z hněvu, který může být iracionální a patologický, ale to lze říci i o každém jiném lidském afektu. Každodenní zkušenost ukazuje, že většina lidí je za určitých podmínek schopna hněvu. Existují dvě teorie hněvu: 1) teorie vycházející z Aristotela, která tvrdí, že hněv je emocionální reakcí na urážku jedince; 2) vychází z experimentálního výzkumu na zvířatech, kdy je hněv emocionální reakcí na bolest, zejména na bolest z frustrace.[20]
- [92] Stejně jako v případě terorismu, tak i v případě teroristů bez vazby na teroristickou organizaci se část psychologů pokouší pracovat s určitými typy, které by identifikovaly potenciální skupiny osob se specifickými

- rysy, které by mohly využít bezpečnostní složky k eliminaci teroristického chování. Vzhledem k malému množství případů je však podobná typologizace (zřejmě) nerealizovatelná (či nevyužitelná v praxi).
- [93] Theodor Kaczyński (nar. 1942) je pro psychology a bezpečnostní analytiku znám jako tzv. „Unabomber“. Tento akronym byl odvozen při vyšetřování FBI na základě uvažování o obětech, ke kterými patřili univerzitní pracovníci a pracovníci letišť (UN – university, A – airline a BOMBER – pachatel bombového útoku) (viz [56]srov. [20]).
- [94] Juergensmeyer [23] v souvislosti s náboženstvím a jeho násilnými projevy upozorňuje, že každé z velkých náboženství – křesťanství, judaismus, islám, hinduismus, sikhismus a buddhismus – už někdy posloužilo terorismus jako pramen, z něhož násilníci čerpali.
- [95] Velmi důkladné byly zejména německé studie Baader-Meinhofova gangu (znám je tento gang i jako ultralevicová teroristická organizace RAF, Rote Armee Fraktion). I když teroristé byli dobře skryti a nikdo neznal jejich útočiště, jejich identita známa byla. Německé záznamy poskytovaly množství informací o každém jedinci – nahrávky z dětství, záznamy pediatrů, záznamy z dob jejich studií (většina z nich měla univerzitní vzdělání). Vše bylo porovnáno se záznamy osob z jejich okolí – rodina, spolužáci, sousedé. Bylo zjištěno, že teroristé se nijak zásadně nelišili od neteroristů; teroristé nevykazovali vyšší míru psychopatologie než ostatní.[20]
- [96] Joan Lachkar však s vymezením normality v souvislosti s teroristy polemizuje, když tvrdí, že podle psychologických standardů tyto osoby normální nejsou, což lze uvést na dvou rovinách. Musíme vzít v úvahu aspekty jako 1) praktiky při výchově dětí, ideologie, mytologie a 2) psychodynamiku hanby, viny, žárlivosti, závisti, kontroly/nadvlády a závislosti.[42]
- [97] Ze zahraničních výzkumů vyplývá, že teroristé pochází z mnoha socioekonomických tříd, ale myšlenkoví vůdci jsou ze střední nebo vyšší střední třídy. Další členové mohou být z nižších či přímo nejnižších sociálních tříd. Crenshaw například uvádí, že většina členů teroristických skupin (především RAF, Frakce rudé armády) v západním Německu pocházela ze střední či nižší střední třídy, zatímco teroristé z IRA (Irská republikánská armáda) pochází většinou z dělnického (working-class) prostředí.[5]
- [98] Když zkoumáme skupiny pocházející z odlišných kultur, zjistíme, že vina, hanba a závislost mají v různých zemích světa různé významy. To, co znamená závislost v Japonsku (amae), má zcela jiný význam na Západě. To samé platí pro koncept závazku. V Americe a Evropě je slibem to, co někdo dodržuje. V zemích Blízkého Východu je slib měnitelný a je založen na konceptu Inshallah! „Vůle Alláha!“. Tyto relativní koncepty jsou obzvláště důležité v diplomacii a při vyjednávání.[42]
- [99] Obvyklá odpověď je, že malé skupiny a organizace poskytují odměny a tresty, jež mohou podporovat sebeobětování se. Nicméně toto vysvětlení není uplatnitelné na jedince, jež páchají politické násilí bez pomoci ostatních osob.[82]